WAT IS SOCIAAL-LIBERALISME?

EEN BRIEFWISSELING

– Patrick van Schie en Frank van Mil –

In december 2014 publiceerde de TeldersStichting bij Uitgeverij Boom het boek *Sociaal-liberalisme*. Naar aanleiding daarvan betoogden Patrick van Schie en Fleur de Beaufort in *Het Financieele Dagblad* van 12 december dat D66, de partij die zich beroept op sociaal-liberale beginselen, niet goed begrijpt wat het betekent om jezelf 'sociaal-liberaal' te noemen. Daar reageerde Frank van Mil, directeur van de Van Mierlo Stichting (het wetenschappelijk bureau van D66), graag op. In een briefwisseling dagen Patrick van Schie en Frank van Mil elkaar uit te verhelderen wat sociaal-liberalisme is.

Beste Frank,

In 1998 verruilde jouw partij, D66, haar oude stelling 'ideologie is uit de tijd' voor het etiket 'sociaal-liberaal'. Natuurlijk doet het mij deugd als mensen zich tot het liberalisme aangetrokken voelen. Vervolgens ben ik wel benieuwd wat hen in het liberalisme aantrekt. En in jullie geval: wat verstaat D66 onder 'sociaal-liberalisme'? Hopelijk meer dan dat het zo prettig klinkt. 'Woorden hebben hun betekenis', als ik oud-VVD-leider Frits Bolkestein mag aanhalen.

Zestien jaar lang is serieuze, diepere doordenking van het begrip door D66 achterwege gebleven. Terwijl er wel degelijk een heuse sociaal-liberale traditie bestaat; zoals onlangs door Fleur de Beaufort en mij geschetst in het boek *Sociaal-liberalisme*. Het is niet liberalisme met een sociaal gezicht. Het is ook niet een scheutje liberalisme met een plens socialisme, al wekt het optreden van D66 wel eens die indruk. Sociaal-liberalisme is een substroming met een eigen mens- en maatschappijbeeld en bijbehorende staatsopvatting.

Sociaal-liberalen onderscheiden zich van de belangrijkste twee andere substromingen – het klassiek-liberalisme en het ontplooiingsliberalisme – door hun consequente inbedding van het individu in de gemeenschap. Hun verwijt aan andere liberalen luidt dat die het individu te veel los zien van zijn omgeving. Voor sociaal-liberalen zijn individuen weliswaar ook het uitgangspunt, maar deze individuen worden geraakt en gemaakt door hun omgeving. Persoonlijke autonomie is derhalve in deze visie slechts relatief. Daarvoor zijn individuen te nauw met elkaar verweven. Hun vrijheden en rechten danken zij aan anderen en aan de samenleving.

De samenleving is het voortbrengsel van deze onderlinge verbondenheid. Zij groeit organisch uit handelingen van individuen die zich ontplooien. Andersom kan een individu zich niet werkelijk ontplooien zonder een samenleving die zich ontwikkelt. Sociaal-liberaal denker Thomas Hill Green verwoordde dit als: '*Social life is to personality what language is to thought.*' Zonder taal of sociaal leven zijn we geen compleet mens. Politiek moet voorts altijd kunnen wortelen in de historische wording van een gemeenschap.

Dit lijkt goed aan te sluiten bij een pragmatische benadering waar D66'ers prat op gaan. Daar staat tegenover dat het de mogelijkheden tot verandering van de maatschappij inperkt. Een sociaal-liberaal is daarmee minder vooruitstrevend dan andere liberalen en kan nooit zo radicaal te werk gaan als bijvoorbeeld een consequente klassiek-liberaal. Sociaal-liberalisme is feitelijk een vorm van (seculier) liberaal conservatisme.

Daar is op zich niets mis mee. Dat er in de liberale gelederen stemmen klinken die bijvoorbeeld wijzen op het belang van de gemeenschap of die de gedachte opperen dat individuen niet alleen rechten maar ook plichten hebben ten opzichte van elkaar en de samenleving, kan buitengewoon nuttig zijn; ook voor wie daarmee uiteindelijk niet kan instemmen. Wellicht verklaart het dat D66 en het CDA zich in het politieke spectrum in menig opzicht dichter tegen elkaar aan vlijen dan zij graag uitdragen. Maar als D66 het sociaal-liberale gedachtegoed al onderschrijft, is de vraag: wil jouw partij de consequenties daaruit trekken?

Het gedachtegoed is hierboven uiterst beknopt weergegeven. Wil je er uitvoeriger over lezen dan verwijs ik naar het recente boek van Fleur en mij. Maar één aspect verdient hier nog wel te worden aangestipt, omdat hierover in brede kring verwarring bestaat, tot in VVD-geledingen toe. Vaak wor-

den ontplooiingsliberalisme en sociaal-liberalisme op één hoop gegooid. Ook D66 heeft dat bijvoorbeeld gedaan in haar publicatie uit 2009 *Vertrouw op de eigen kracht van mensen*. Wellicht is de verwarring ontstaan doordat het begrip 'ontplooiing' in beide substromingen een belangrijke rol speelt.

Waar de ontplooiingsliberaal echter meent dat elk individu zich naar eigen aard en interesse moet kunnen ontplooien ongeacht 'behoeften' van de samenleving, ziet de sociaal-liberaal ontplooiing van het individu als een plicht tegenover de gemeenschap. De ontplooiingsliberaal stelt dat een individu zich pas echt kan ontplooien als hij gevrijwaard blijft van druk vanuit de omgeving, de sociaal-liberaal ziet de omgeving juist als de noodzakelijke voedingsbodem voor ontplooiing van het individu.

Voor de ontplooiingsliberaal is de omgeving als een woekerplant die het individu nogal eens kan verstikken, voor de sociaal-liberaal is zij als onmisbare compost. Met betrekking tot de plaats van het individu in de samenleving staan beide substromingen haaks op elkaar: het ontplooiingsliberalisme als de meest individualistische, het sociaal-liberalisme als de minst individualistische variant. Wil je liberaal zijn, dan wordt het wel kiezen, Frank.

Een betrokken groet van Patrick van Schie

Beste Patrick,

Hartelijk dank voor je schrijven, en voor je kundige en oprechte betrokkenheid bij een sterk liberalisme in Nederland. Je maakt behartenswaardige opmerkingen over sociaal-liberalisme en D66. Toch kan ik met de beste wil van de wereld een aantal zaken niet begrijpen, noch accepteren. Maar voordat ik daarop in ga: je wees de lezer van *Idee* al in een artikel in 2004 erop dat het sociaal-liberalisme van D66 op dat moment nog maar mondjesmaat invulling kreeg. Toen ik een jaar later begon te werken bij het wetenschappelijk bureau van D66 nam ik me voor dat een dergelijke toekomstige kritiek beantwoord moest worden – en dan wel eigentijds en vanuit eigen kracht, met oog op de politieke werkelijkheid van vandaag, en niet op de termen van denkers van meer dan honderd jaar geleden.

Want het is tijd voor een historische correctie! Je beroept je in je brief (en in het recente boek van de TeldersStichting) op denkers als Thomas Hill Green. Eind 19e-eeuwse filosofen, die zich '*new liberal*' of '*social liberal*' noemden. Mensen die, zoals je schrijft, het individu een consequente inbedding gaven in de gemeenschap. Maar je schrijft ook, naar Frits Bolkestein, dat woorden hun betekenis hebben. En dat is precies waarom ik een beroep doe op je liberale zuiverheid.

Dat mensen zich ooit sociaal-liberaal noemden terwijl ze het individu onderschikt verklaren aan een collectief moet jou toch een doorn in het oog zijn - als hoeder van het liberalisme in Nederland. Het is een wezenlijke en pijnlijke verwerping van het meest primaire uitgangspunt van (iedere substroming van) het liberalisme: de vrijheid van ieder individu om zelf het goede leven in te vullen en na te jagen. Vanuit deze gedachte kan ik moeilijk begrijpen hoe je een hedendaagse invulling van sociaal-liberalisme kunt schoeien op de leest van Hill Green, c.s..

Ik ben met je eens dat het sociaal-liberalisme van alle invullingen van liberalisme het meest risico loopt om in gemeenschapsdenken te vervallen. Wij richten ons immers op vrijheid in verbondenheid en van alle liberalen ook het meest op de mens als sociaal wezen; een individualistisch perspectief op samen. Daarom is het juist voor sociaal-liberalen van belang er zeer scherp op te zijn dat de gemeenschap een individu niet gaat overheersen. En aangezien de Van Mierlo Stichting sinds 2007 wel degelijk werkt aan een werkelijk liberale, hedendaagse en (geheel in de geest van D66 ook pragmatische, lees:) bruikbare invulling van het sociaal-liberalisme is nu het uitgelezen moment om deze historische aberratie voor eens en voor altijd te corrigeren. Het lijkt er op dat Hill Green en de zijnen zelfs jou in een retrospectieve communitaristische val hebben gelokt! Werp hun misleidende juk van je af en richt je op de betekenis van de woorden die er werkelijk toe doen – je eigen woorden… Want hoe legitiem het ook kan zijn om te vinden dat individuen ingebed zijn, en *ipso facto* ondergeschikt, aan een collectief – als jij iets altijd duidelijk maakt is dat dit met de beste wil van de wereld niet liberaal genoemd kan worden. In mijn ogen loopt de 'zelfbenoemde' 19e eeuwse sociaal-liberale traditie (onder die noemer) dus dood.

Maar wat is sociaal-liberalisme dan wel? Je stelt terecht, en gelukkig, dat het een volwaardige substroming is van het liberalisme. Precies dit vertrekpunt was de laatste jaren een belangrijke impuls voor enkele van de meest ingrijpende projecten van de Van Mierlo Stichting. Jouw stelling dat er bij D66 al zestien jaar niet nagedacht is over de thematiek wordt alleen al gelogenstraft door de bibliografie van onze stichting sinds 2008. En dan is natuurlijk de vraag: waar leidt dit allemaal toe? Ik deel je streven naar politiek-theoretische helderheid, maar het moet geen filosofische haarkloverij worden. Daarin heb ik

mij erg laten inspireren door de liberale geschiedschrijver Frank Ankersmit die er altijd op wijst dat politieke theorieën niet ontstaan, noch functioneren in een maatschappelijk en temporeel vacuüm; ze dienen een doel. En daar speelt het pragmatische temperament van D66 op dat mij zo dierbaar is: wat kun je er mee? Werkt het eigenlijk wel?

Mijn oproep aan jou is daarom nu: geef het verleden de plaats die het verdient – relevant maar niet alles bepalend – en sluit je aan in de emancipatie/volwassenwording van een volwaardig hedendaags sociaal-liberalisme! Graag vertel ik je in een volgende brief meer over de alledaagse, bruikbare en onmiskenbaar liberale manier waarop we recentelijk met de Van Mierlo Stichting invulling hebben gegeven aan 'vrijheid in verbondenheid'.

Een werkelijk (sociaal-) liberale groet van Frank van Mil

Beste Frank,

Veel dank voor jouw vriendelijke en bedachtzame antwoordbrief. Laat ik vooropstellen dat ik jou ken als iemand wie de beginselmatige onderbouwing van politiek ter harte gaat. In ons boek *Sociaal-liberalisme* heb je hopelijk ook gelezen dat Fleur en ik over de Van Mierlo Stichting opmerken dat zij 'het voortouw neemt bij de zoektocht [binnen D66] naar de basis van het gedachtengoed.' Dat de politici in jullie verwante partij daarvan minder doordrongen zijn of soms amper benul van beginselen hebben, is een euvel dat helaas in *alle* partijen vaak valt waar te nemen. Alleen al in dat opzicht zal er voor wetenschappelijke bureaus steeds werk aan de winkel zijn.

Maar de meeste partijen hebben wél een beginselprogram waarin hun samenhangende onderliggende gedachtegoed is uitgewerkt. Zo heeft de VVD in haar *Beginselverklaring* van 2008 aangegeven wat liberalisme nú voor haar inhoudt. D66 heeft zo'n document niet. 'En de vijf 'richtingwijzers' van D66 dan?', hoor ik je al denken. Wat ik daarin mis is de verbinding met enig (sociaal-)liberaal gedachtegoed. Verderop zal ik dat aan de hand van twee richtingwijzers duidelijk maken.

Eerst je bedenkingen bij sociaal-liberalisme zoals Fleur en ik het schetsen. Jij schrijft dat die 19e eeuwse traditie van Green c.s. 'dood' loopt. Wij wijzen echter in ons boek hedendaagse representanten aan. Los daarvan, jullie zijn het die je op het sociaal-liberalisme beroepen. Dit zal dan toch *iets* te maken moeten hebben met de grondnoties van eerdere sociaal-liberale denkers. Bij de tijd gebracht, uiteraard. Maar indien mijn denken niets meer te maken zou hebben met wezenlijke uitgangspunten van bijvoorbeeld Adam Smith of John Stuart Mill, behoorde ik me ernstig af te vragen of ik mij dan wel liberaal mag noemen. Zelf stellen jullie in *Vertrouw op de eigen kracht van mensen* dat oude denkers als Erasmus en Tocqueville inspiratiebronnen zijn. En als Green geen betekenis meer heeft – je noemt hem zelfs 'misleidend' – waarom vermelden jullie hem dan als 'relevant' sociaal-liberaal denker op jullie eigen site?

Het stelt mij gerust dat jij onderkent dat de sociaal-liberale substroming 'het meest risico loopt om in gemeenschapsdenken te vervallen' en dat jij vooral niet wilt dat het individu ondersneeuwt. Vervolgens verbaas je je erover dat wij denkers à la Green als sociaal-liberaal beschouwen 'terwijl ze het individu ondergeschikt verklaren aan een collectief'. Wat wij echter aangeven is dat Green c.s. een lastige koorddans uitvoeren, die fout kán aflopen, maar dat zij het individu juist *niet* ondergeschikt wensen te maken. Of zo'n koorddans mij persoonlijk aanspreekt, doet niet ter zake. Maar wie, zoals jij, wil denken vanuit 'een individualistisch perspectief op samen', zou toch zijn voordeel kunnen doen met een rijk geschakeerde sociaal-liberale traditie.

Dit brengt mij op de 'vertaling' van beginselen naar vraagstukken van vandaag de dag. In ons boek schetsen Fleur en ik dertien dergelijke implicaties van sociaal-liberale uitgangspunten. Ik zal er hier twee aanstippen, en jullie 'richtingwijzers' in dat licht houden.

De sociaal-liberale visie op de vervlochtenheid van individu en gemeenschap, en beider gelijkopgaande elkaar versterkende ontwikkeling, maakt dat sociaal-liberalen minder dan andere liberalen het individu los kunnen zien van zijn 'natuurlijke' politieke habitat: de nationale gemeenschap. Zeker, een ontwikkeling naar een meeromvattend, supranationaal politiek verband is door sociaal-liberalen nooit uitgesloten, maar dit zal het resultaat van een spontane 'organische' groei moeten zijn. Hoe verhoudt dit zich tot het politiek almaar meer '*top down*' opstuwen van verdergaande Europese integratie, waarmee D66 zich onderscheidt? D66-richtingwijzer 'Denk en handel internationaal' hoeft niet onliberaal te zijn, maar zij vloeit volstrekt *niet* logisch voort uit het specifieke *sociaal*-liberale gedachtegoed. Misschien is het een idee jullie richtingwijzer te herdopen in 'Vergeet nooit de nationale context.'

Eén van de andere implicaties van het sociaal-liberale denken is de betrekkelijkheid van recht. Sociaal-liberalen verwerpen namelijk het 'natuurrecht';

dat zou slechts een abstractie zijn. Recht groeit uit de voortdurende wisselwerking tussen individuen en de gemeenschap. Een recht bestaat pas zodra anderen zo'n recht erkennen. Let wel, dit is niet mijn opvatting maar die van sociaal-liberale denkers. En deze opvatting werd onderschreven door bijvoorbeeld een Nederlands rechtsgeleerde als Roelof Kranenburg, vooraanstaand lid van de Vrijzinnig-Democratische Bond waarvan D66 zich zo graag als erfgenaam opwerpt. Maar hoe verhoudt die opvatting zich tot de verabsolutering van het (internationale) recht en het tot onaantastbaar uitroepen van gerechtelijke interpretaties van wetten en verdragen, waartoe D66 tegenwoordig gretig overgaat? D66-richtingwijzer 'Koester de grondrechten en gedeelde waarden' komt in dit licht toch op tamelijk wankele basis te staan. Zou het D66 niet meer passen om desbetreffende richtingwijzer te herdopen in: 'Grondrechten mogen uiteindelijk niet worden bepaald door jurisprudentie maar enkel in een doorlopend democratisch debat'?

Veel succes met het doordenken van de sociaal-liberale beginselen. Graag rond ik af met een toast op jou, en op alle voorvechters van individuele vrijheid!

Patrick van Schie

Beste Patrick,

Je vragen dwingen ons tot een kritische blik op onze eigen overtuigingen, en vanuit mijn anti-dogmatische overtuiging juich ik dat alleen maar toe! Veel dank daarom voor je serieuze reflectie op enkele sociaal-liberale uitingen van D66, met name de richtingwijzers. Uiteraard zal ik je tegemoet komen met toelichting en verklaring. Maar voordat ik dit doe moet me nogmaals van het hart dat ik het liefst niet met je debatteer over in hoeverre het gedachtegoed van de partij zich nu precies verhoudt tot het historische sociaal-liberalisme. Nuttiger vind ik het je te laten zien hoe D66 de afgelopen jaren op eigentijdse manier invulling geeft aan sociaal-liberalisme – met inspiratie en bagage uit het verleden, maar zonder al te strikte doctrinaire ballast.

De richtingwijzers zijn niet hetzelfde als 'sociaal-liberalisme in vijf zinnen'. Die intentie is er nooit geweest en zo zou ik ze dus ook zeker niet bekijken. De (zowel ideologische als sociologische) identiteit van D66 is vooral weerspiegeld in de combinatie van de gezamenlijke vijf. Het lijkt me inderdaad in een oogopslag duidelijk dat de afzonderlijke richtingwijzers op zich niet sociaal-liberaal zijn. De essays die de Van Mierlo Stichting over ze schrijft behandelen om die reden niet alleen waarom sociaal-liberalen deze richtingwijzers hanteren, maar vooral ook hoe een sociaal-liberaal er mee kan omgang. In de praktijk zijn de richtingwijzers wel een fantastische manier gebleken voor politiek geïnteresseerden om hun politieke uitingen naar een hoger aggregatieniveau te tillen.

Om toch kort in te gaan op je kritiek: een sociaal-liberale partij kan zich uiteraard zeer sterk maken voor grondrechten, en ze zelfs bovengeschikt verklaren als (politiek) standpunt in dit tijdgewricht – ook als ze niet in filosofisch beton gegoten zijn. Daar zie ik geen tegenstrijdigheid in. Niet alleen sociaal-liberalen koesteren de grondrechten en gedeelde waarden in een samenleving (gelukkig maar!). Maar juist in de wisselwerking tussen grondrechten en gedeelde waarden ontstaat een individualistisch perspectief op gemeenschap. Dat is uiterst sociaal-liberaal: individuele vrijheid (gewaarborgd door grondrechten) die leidt tot verbondenheid in de maatschappij (geuit in gedeelde waarden).

Net zo goed geldt dit voor 'denk en handel internationaal': je stelt dat sociaal-liberalen juist meer op de nationale context gericht moeten zijn. In een vorig jaar verschenen boekje over deze richtingwijzer wijs ik de lezer er voortdurend op dat de voorliefde voor het exotische niet noodzakelijkerwijze hoeft te leiden tot een afwijzing van het eigene. Daarin kom ik je dus graag enigszins tegemoet. Kijk echter uit Patrick, dat je omgekeerd niet valt in dezelfde valkuil! Dat mensen zich meer verbonden kunnen voelen met mensen die (cultureel dan wel geografisch) naderbij zijn, wil niet zeggen dat je het universele liberale streven naar vrijheid voor alle mensen overboord moet gooien.

Hoe belangrijk en interessant deze politiek-theoretische bespiegelingen ook zijn, uiteindelijk is voor mij een minstens zo belangrijke vraag wat je er allemaal mee kunt. Precies dat is de manier waarop de Van Mierlo Stichting het liefst invulling geeft aan een eigentijds sociaal-liberalisme: praktisch en toepasbaar. Onze publicaties *Ordening op orde* (2011 / herziene tweede druk in 2014) en *Van opgelegde naar oprechte participatie* (2014) zijn daarvan twee zeer in het oog springende voorbeelden. In deze twee onderzoeken geven we een sociaal-liberale invulling aan de zoektocht hoe de staat en staatsorganen antwoord kunnen geven op 21e-eeuwse uitdagingen.

In een geïndividualiseerde tijd waarin mensen zeggen dat het met hen goed gaat, en slecht met Nederland is vooral behoefte aan een (al eerder genoemd) individualistisch perspectief op gemeenschap. Dat is sociaal-liberalisme anno nu. Het stre-

ven blijft de vrijheid van ieder individu om zelf invulling te kunnen geven aan het goede leven. En dat doen we door het vrije individu (conceptueel gesproken) in overeenstemming te brengen met een groter maatschappelijk verband. Zonder dat daarbij individuen ondergesneeuwd raken door die verbanden. In het geval van sociaal-economische ordeningsvraagstukken doe je dat door oog voor een derde manier van orde brengen in de maatschappij: naast marktwerking en bureaucratie kun je ordenen door het relatieprincipe – geen panacee, zoals het kabinet Rutte het er van lijkt te maken, maar een nieuwe kijk op ordenen. We presenteren deze nieuwe kijk in *Ordening op orde* en werken hem uit in het boek *Van opgelegde naar oprechte participatie*.

Hoewel dit wellicht niet in eerste instantie hapklare brokken zijn, is onze ervaring dat deze publicaties inmiddels al een geheel nieuwe generatie D66-bestuurders inspireert, hen taal geeft om sociaal-liberale antwoorden te formuleren op de uitdagingen van vandaag de dag. Onze sociaal-liberale invulling van ordeningskwesties heeft zo ten grondslag gelegen aan de visie op de financiële sector van de D66-fractie in de Tweede Kamer, en onze visie op de participatiesamenleving versterkt en beïnvloedt zowel D66-wethouders als Kamerleden.

Ik dank je nogmaals hartelijk voor je betrokkenheid bij de theoretische zuiverheid van D66 en zie het als een aansporing om te blijven werken aan de onderliggende argumenten bij een eigentijdse sociaal-liberale politiek!

Frank van Mil

Dr. P.G.C. van Schie is directeur van de TeldersStichting. Drs. F. van Mil is directeur van de Van Mierlo Stichting.